

Opinnäytetyö (AMK)

Esittävän taiteen koulutusohjelma

Teatteri-ilmaisun ohjaaja

2014

Juulia Soidinaho

TEATTERILÄHTÖISET MENETELMÄT KOULUKIUSAAMISEN KÄSITTELEMISESSÄ

TURUN AMMATTIKORKEAKOULU
TURKU UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES

OPINNÄYTETYÖ (AMK) | TIIVISTELMÄ

TURUN AMMATTIKORKEAKOULU

Esittävän taiteen koulutusohjelma | Teatteri-ilmaisun ohjaaja

2014 | 33

Marja Susi

Juulia Soidinaho

TEATTERILÄHTÖISET MENETELMÄT KOULUKIUSAAMISEN KÄSITTELEMISESSÄ

Opinnäytetyössäni tutkin teatterillisten menetelmien soveltuvuutta koulukiusaamisen käsittelemiseen. Tarkoitukseni on koota tietoa henkilöille, jotka haluavat työskennellä koulukiusaamisen parissa toiminnallisin menetelmin.

Tutkimuskysymyksiäni ovat: Voivatko teatterilliset menetelmät toimia koulukiusaamista ehkäisevänä voimana? Mitä toiminnallisia menetelmiä on jo hyödynnetty koulukiusaamisen parissa? Ovatko menetelmät toimineet? Mitä vaikutuksia niillä on ollut?

Tarkastelen tutkimuskysymyksiä talvella 2013 suorittamani työpajakokonaisuuden pohjalta. Haastattelen lisäksi neljää soveltavan teatterin ammattilaista opinnäytetyötäni varten. Avaan heidän koulukiusaamisen käsittelyssä tehtyjä teatterilähtöisiä projekteja. Haastattelun jälkeen käsittelen hieman rahoitus- ja yhteistyömahdollisuuksia. Lopuksi kokoan havaintoja menetelmien toimivuudesta sekä avaen opinnäytetyöni vaihteita.

ASIASANAT:

Draamakasvatus, draamatunti, draamatyöpaja, forum-teatteri, improvisaatio, koulukiusaaminen, osallistava teatteri, prosessidraama, soveltava draama, soveltava teatteri, tarinateatteri, teatterilähtöiset menetelmät, toiminnalliset menetelmät

BACHELOR'S THESIS | ABSTRACT

TURKU UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES

Performing Arts | Theatre

2014 | 33

Marja Susi

Juulia Soidinaho

THEATRE-ORIENTED METHODS AGAINST BULLYING

In my bachelor's thesis I study how theatre-oriented methods can be used dealing with bullying. My intention is to collect information to those who want to work against bullying with functional methods.

My research questions are: Is it possible that theatre-oriented methods can be used in preventing bullying? Which functional methods have already been used against bullying? Have the methods worked in the past? What influences did they have?

I also view those research questions based on my drama workshops which I arranged in winter 2013. Additionally I interview four professionals working in communal theatre. I open up their projects dealing bullying. Then I explain some finance and collaboration possibilities. Finally I assemble observations in functionality of the methods and I also talk about the phases in writing this thesis.

KEYWORDS:

Applied drama, Applied theatre, Bullying, Communal theatre, Drama education, Drama in process, Drama lesson, Drama workshop, Forum theatre, Functional methods, Improvisation, Playback theatre, Theatre-oriented methods

SISÄLTÖ

1 JOHDANTO	5
2 KOULUKIUSAAMINEN JA KOULUJEN PUUTTUMISKEINOT	6
3 TEATTERILÄHTÖISIÄ MENETELMIÄ	9
3.1 Forum-teatteri	10
3.2 Prosessidraama	12
3.3 Tarinateatteri	13
4 KOULUKIUSAAMISTA KÄSITTELEVIÄ PROJEKTEJA	14
4.1 Tutkimukseni työpajakokonaisuudesta koulukiusaamisen käsittelemisessä	14
4.2 Sosiaalisten suhteiden <i>Mahdoton Yhtälö?</i>	19
4.3 Prosessidraamaa ryhmäytymisongelman luokan apuna	21
4.4 Forum-teatterissa pienikin osallistuminen näkyy	23
4.5 Draamatunneilla kiusaamistilanteet näkyväksi	25
5 RAHOITUS- JA YHTEISTYÖMAHDOLLISUUKSISTA	28
6 KOKEMUKSELLISUUS AVAIMENA KOULUKIUSAAMISEEN	30
LÄHTEET	33

1 JOHDANTO

Talvella 2013 aloitin työpajat lastensuojelulaitoksen perhetukikeskuksessa. Halusin draamatyöpajojen kautta tutkia, miten toiminnalliset harjoitteet voisivat toimia nuorten kanssa koulukiusaamisen käsittelemisessä. Työskennellessäni lastensuojeluyksikön nuorten kanssa, tulin kaivanneeksi tietoa teatterillisten menetelmien käytöstä aiheen parissa. Taustatyötä tehdessäni törmäsin samalla aihetaustalla toimiviin teatterilähtöisiin projekteihin. Halusin tietää enemmän niiden sisällöistä, toimintatavoista ja vaikutuksista.

Opinnäytetyöni ydinkysymykseksi muodostui seuraava lause: Voivatko teatterilliset menetelmät toimia koulukiusaamista ehkäisevänä ja käsittelevänä voimana? Henkilökohtainen taustani sisältää sekä koulukiusatun että – kiusaajan roolit. Kokemuksieni vuoksi uskonkin, että koulukiusaamista on hankala havaita ja on lähes mahdotonta saada se täysin loppumaan. Toivonkin tämän opinnäytetyön kautta löytäväni mahdollisuuden vaikuttaa kiusaamiseen teatterilähtöisten menetelmin. Saadakseni tietoa toiminnallisten työmuotojen toimivuudesta, olen etsinyt haastateltavaksi soveltavan teatterin ammattilaisia, jotka ovat työskennelleet koulukiusaamisen äärellä. Mitä menetelmiä he ovat projekteissaan käyttäneet? Ovatko menetelmät olleet toimivia? Miten niihin on reagoitu?

Opinnäytetyöni tarjoaa tietoa henkilölle, joka haluaa työskennellä koulukiusaamisaiheen parissa toiminnallisten menetelmien kautta. Avaan ensin koulukiusaamista käsitteenä eri näkökulmista, jonka jälkeen selvitän lukijalle käyttämäni soveltavan draaman käsitteistöä. Neljännessä luvussa otan tarkasteluun erilaisia koulukiusaamisen parissa toteutettuja teatterilähtöisiä projekteja. Projektikuvaukset tähän opinnäytetyöhöni olen koostanut soveltavan teatterin ammattilaisten haastatteluista. Kukin projekti käsittelee koulukiusaamista toisiinsa nähden erilaisin teatterilähtöisin menetelmin. Viidennessä kappaleessa raotan hieman yhteistyö- ja rahoitusmahdollisuuksia oman kokemukseni kautta. Lopuksi olen koonnut havaintoja käsittelemieni teatterilähtöisten menetelmien toimivuudesta ja vaikutusmahdollisuuksista.

2 KOULUKIUSAAMINEN JA KOULUJEN PUUTTUMISKEINOT

Koulukiusaamisesta on useita eri määritelmiä, ja sen tunnistaminen on vaikeaa. Välienselvittelyt ja kiusoittelet eivät sinänsä ole kiusaamista, vaan niiden kautta nuori oppii hallitsemaan erilaisia tunteita ja sopimaan riitoja. Yleisesti koulukiusaamisella tarkoitetaan sitä, että oppilas joutuu yhden tai useamman muun oppilaan toistuvan loukkaamisen, vahingoittamisen ja/tai syrjimyksen kohteeksi pystymättä puolustautumaan tai vaikuttamaan saamaansa kohteluun (MLL 2013).

Koulukiusaaminen on tänäkin päivänä iso osa lasten elämää. Koko oppilasyhteisö joutuu olemaan tekemisissä koulukiusaamisen kanssa tavalla tai toisella. Turun yliopiston psykologian laitoksen ja Oppimistutkimuksen keskuksen asiantuntijat ovat opetusministeriön rahoittaman hankkeen avulla tutkineet koulukiusaamista KiVa Koulu -ohjelmassaan. Kiusaajia on oppilaista noin 7–10 prosenttia ja kiusaajan apurina toimii samoin 7–10 prosenttia oppilaista. Kannustajia on oppilaista 15–20 prosenttia. Kiusattuja puolestaan on oppilaista 5–15 prosenttia. Kiusatun puolustajia on 15–20 prosenttia oppilaista. Hiljaisia hyväksyjä, 25–35 prosenttia, ovat oppilaat, jotka ovat kuin eivät kiusaamista huomaisivatkaan. (KiVa Koulu 2013.)

Koulukiusaamisen muotoja on erilaisia. Kiusaaminen voi olla ryhmän ulkopuolelle jättämistä tai pahimmillaan fyysistä väkivaltaa. Varsinkin hienomuotoisia kiusaamisen tyyppejä on vaikea tunnistaa. Usein nuoret kommentoivatkin kiusaamista vitsinä. Missä sitten menee vitsin ja kiusaamisen raja? Kiusaamisen muodot voidaan jakaa karkeasti kahdeksaan osioon: sanallinen kiusaaminen, eristäminen ja syrjiminen, äkillinen fyysinen päällekyminen, prosessikiusaaminen, suhdekriisi, ärsytyksestä johtuva kiusaaminen, häirintä ja sähköinen kiusaaminen. Sanallinen kiusaaminen on nimittelyä, pilkkaamista ja haukkumista. Se voi olla myös epäsuoraa, esimerkiksi juorujen muodossa tapahtuvaa kiu-

saamista. Eristämisessä ja syrjimisessä kiusattu jätetään yhteisön ulkopuolelle tarkoituksenmukaisesti. Äkillinen fyysinen päälleikäminen käynnistyy usein ilman näkyvää syytä. Prosessikiusaaminen alkaa pikku hiljaa eristämällä ja kehittyä kohti huippua, pahimmassa tapauksessa fyysiseen väkivaltaan. Suhdekriisissä ystävyysuhde kokee kriisin ja päättyä vastakkainasetteluun. Ärsytyksestä johtuvan kiusaamisen laukaisee kiusattu itse ärsyttämällä kiusaajia kiusaamispisteeseen. Häirintä on usein sukupuolista häirintää tyttöjä kohtaan. Sähköinen kiusaaminen puolestaan tapahtuu verkossa ja on verrattain muihin kiusaamismuotoihin uusi ilmiö. (Hamarus 2008, 45–74.)

Koulukiusaamisen havaitseminen on vaikeaa, ja varsinkin usein sitä ei oteta tarpeeksi vakavasti. Nykyajan kiristyvässä tahdissa koulujen henkilökunnan aika ei välttämättä riitä puuttumaan kiusaamistilanteisiin muiden kuin keskustelujen ja puuttumistoimenpiteiden kautta. Usein kiusattu ei myöskään itse uskalla kertoa tilanteestaan joko häpeän vuoksi tai peläten kiusaajien kostoa.

Kiusaamisen on todettu vaikuttavan kiusatun terveyteen masennuksena, itsetuhoisina ajatuksina ja jopa fyysisinä oireina. Usein opiskelumotivaatiokin heikentyy, koska kiusattu ei halua mennä kouluun. Vielä aikuisiälläkin lapsuus- ja nuoruusajan kiusaamisen kokemukset voivat tuottaa luottamuksen puutetta sekä läheisyyden pelkoa. Myös kiusaaja kärsii kiusaamisesta. Joissakin tapauksissa kiusaajakin kokee kipuja ja univaikeuksia. Jos kiusaamistilanteisiin ei puututa, on mahdollisuus, että kiusaaja jatkaa väärää toimintamalliaan tulevaisuudessa-kin kohdellen toisia ihmisiä aggressiivisesti. (MLL 2013.) Kiusaaminen vaikuttaa sekä kiusaajan että kiusatun terveyteen kauaskantoisin seurauksin. Koulukiusaamisen vaikutukset tulisi ottaa huomioon myös nykynuorten syrjäytymisestä käytävässä dialogissa.

Perusopetuslaissa on seuraavasti: ”Opetuksen järjestäjän tulee laatia opetussuunnitelman yhteydessä suunnitelma oppilaiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä sekä toimeenpanna suunnitelma ja valvoa sen noudattamista ja toteutumista. Opetushallituksen tulee opetussuunnitelman perus-

teissa antaa määräykset tämän suunnitelman laatimisesta.” (Perusopetuslaki 13.6.2003/477, 29 §.) Kiusaamisen puuttumisen osalta tärkeitä ovat koulun puuttumis- ja kurinpitokeinot. Sallituista puuttumiskeinoista lievin on puhuttelu. Jälki-istunto sen sijaan on jo kurinpitotoimi eikä enää vain kasvatuksellinen toimenpide. Ankarimmillaan perusopetuslaki mahdollistaa varsinaisina kurinpitorangeistuksina koulukiusaamistapauksissakin kirjallisen varoituksen sekä määräaikaisen erottamisen. Varsinaisten rangaistusten sijaan kiusaamiseen voidaan puuttua myös esimerkiksi niin, että kiusaaja siirretään pysyvästi toiseen luokkaan. Käytännössä kiusaaja saa kuitenkin harvoin teostaan jonkinlaisen rangaistuksen. (Mäntylä ym. 2013, 42—43.)

Laki vaatii, että kouluilla on kiusaamista ennalta ehkäisevän toiminnan vuoksi toimintasuunnitelma, jota noudatetaan. Hyvässä koulussa on myönteinen ja turvallinen tunnelma. Tärkeää onkin se, että henkilökunta on samalla viivalla toiminnassaan. Negatiivista käytöstä vastaan henkilökunnan tulisi suhtautua yhteneväisesti ja johdonmukaisesti. Koulukiusaamiseen puututaan usein vasta kun se kärjistyy ulkopuoliselle näkyväksi fyysiseksi kiusaamiseksi. Tällöin kiusaamiseen puututaan usein keskustelemalla kiusaajan ja kiusatun kanssa sekä tarpeen vaatiessa heidän perheiden ja sosiaalityöntekijöiden kanssa. Muita toimenpiteitä ovat edellä mainitut puuttumis- ja kurinpitokeinot.

Kiusaaminen on kuitenkin koko yhteisöä osallistava tapahtuma, jota tulisi myös selvittää avoimesti. Kiusaajalla on oma tukiryhmänsä, joka tukee kiusaamista. Kiusatulla on puolustajansa. Ja näiden kahden ryhmän välissä ovat hiljaiset hyväksyjät. Jotta kiusaaminen saataisiin loppumaan yksittäisessä tapauksessa, tulisi ottaa huomioon myös muu yhteisö. Teatterilliset menetelmät voivat tarjota vastauksen aiheen käsittelyyn yhteisöissä. Niiden kautta pyritään löytämään alkusyytä kiusaamiselle ja pohtimaan kiusaamisen oikeutusta. Teatterilliset menetelmät tarjoavat kysymyksiä, joihin osallistujat saavat itse etsiä vastauksia. Toimintatavoissa ei etsitä syyllistä vaan mahdollista syytä. Ne ovat myös ehkäiseviä toimintamuotoja verrattuna esimerkiksi koulujen rankaiseviin toimenpiteisiin.

3 TEATTERILÄHTÖISIÄ MENETELMIÄ

Soveltavan draaman tai teatterin, puhutaan usein myös osallistavasta teatterista, menetelmissä avainasemassa on usein esityksen sijaan yhteisön tai ryhmän vuorovaikutuksellinen matka, prosessi. Menetelmät ovat joko prosessoivia, esityksellisiä tai näiden yhdistelmiä — esimerkiksi esitystapahtumia, jotka sisältävät myös teemaa prosessoivan, osallistavan draamatyöpajan. Draamatyöpajoissa keskeistä on valitun aiheen käsittely erilaisin toiminnallisina menetelmin, kuten esimerkiksi improvisaatio- tai draamaharjoittein. Menetelmien avulla ryhmä voi tutkia erilaisia aiheita ja käsitellä niitä toiminnallisesti. Ajatuksia, asenteita, mielipiteitä voidaan tuoda esiin myös muiden ilmaisumuotojen kautta. Tunnusomaista soveltavan draaman esityksille on interaktiivisuus, jonka kautta yleisö, yhteisö tai ryhmä tulee kuulluksi ja voi draaman keinoin käsitellä haluamiaan aiheita ja vaihtaa näkemyksiä. Soveltavan draaman esitys syntyy yleensä muista materiaaleista kuin valmiiksi kirjoitetuista näytelmäteksteistä. (Ventola & Renlund 2005, 7, 87.)

Toiminnallisten menetelmien tarkoituksena on usein saada aikaan muutos osallistujien ajatuksissa, asenteissa tai käytännön toiminnassa. Usein näissä menetelmissä käytetään harjoitteita, jotka pohjautuvat improvisaatioon. Improvisointia voi kuvata taidoksi käyttää kehoa, tilaa ja kaikkia inhimillisiä apukeinoja fyysiseen idean, tilanteen ja hahmon spontaaniin ilmaisemiseen (Frost & Yarrow 1990).

Marjo-Riitta Ventola kutsuu lisenssiaattitutkimuksessaan teatterilähtöisiä menetelmiä työ- ja esitysmuodoiksi. Työ- ja esitysmuodot, kuten forum-teatteri, prosessidraama, tarinateatteri ja sosiodraama, muodostavat toiminnallisen ja samalla esteettisen kehyksen kohtaamiselle. Yhteisten työtapojen lisäksi niillä kullakin on omia työmuotojaan, konventioita. Valitsemalla tietyn muodon, ohjaaja ratkaisee myös tavan lähestyä fokuksessa olevaa aihetta. Työtavoista muodostuu ryhmän kulkema polku. Osallistavan teatterin erityisyys on sopimus, jonka

ryhmä tai yhteisöryhmät tekevät toiminnan alussa. Sopimus määrittelee ryhmän sääntöjä ja antaa suojaa jäsenten yhdenvertaiselle osallistumiselle. Vaikka yhteinen tekeminen ja jakaminen toteutuvat kaikissa työmuodoissa, korostavat toiset enemmän yksilötason kasvu- ja muutosprosessia. (Ventola ym. 2013, 11—12.)

Seuraavissa luvuissa avaan forum-teatterin, tarinateatterin ja prosessidraaman konventioita. Varsinkin forum-teatteria ja prosessidraamaa on käytetty koulukiusaamisen käsittelyssä. Tarinateatterin kohdalla koen, että kyseinen työmuoto voisi hyvinkin toimia aiheen käsittelyssä. Tämä kuitenkin sillä oletuksella, että työryhmä kykenee hallitsemaan tilannetta, jossa kiusaamisaiheen tiimoilta vaaditaan äärimmilleen viritettyä herkkyyttä suhteessa osallistujiin ja tilanteeseen.

3.1 Forum-teatteri

Forum-teatteri on soveltavan ja yleisöä osallistavan teatterin muoto, jonka kehittäjä on brasilialainen Augusto Boal (1931–2009). Forum-teatterin tarkoituksena on käsitellä, keskustella ja kokeilla miten erilaiset toimintatavat vaikuttavat tilanteisiin, joissa ilmenee epäoikeudenmukaisia valtasuhteita eli sortoa. Sortona voidaan pitää tilannetta, jossa dialogisuus on ihmisten välillä estynyt. Forum-teatteri pyrkii tuomaan näkyväksi epäoikeudenmukaisia tilanteita, jolloin niiden tiedostamisen kautta yksilöä tai yhteisöä kannustetaan muuttamaan oman toiminnan myötä vallitsevia toimintamalleja. Keskustelun ja osallistamisen kautta pyritään yhteisön, ja yksilöiden voimaannuttamiseen.

Forum-teatterin perusidea on osallistaa katsojat tarkastelemaan heille merkityksellistä ilmiötä sekä pohtimaan ja käytännössä kokeilemaan erilaisia vaihtoehtoja ja väyliä muutokseen. Tämä näkökulman vaihdos muuttaa teatterin katsojan

roolin vastaanottajasta aktiiviseksi katsoja-osallistujaksi. Forum-teatterin esitys tai työpaja rakentuu niin kutsutun esinäytelmän ympärille. Näyttelijät esittävät lyhyen esityksen, jonka tarina kulminoituu kohti kriisiä ja päättyy siihen, tarjoamatta minkäänlaista ratkaisua. Esinäytelmä esitetään kerran kokonaisuudessaan, jotta katsoja-osallistujilla on mahdollisuus havaita roolihenkilöiden väliset valtasuhteet ja esiin nousevat kysymykset. Kun esitys esitetään uudelleen, kuka tahansa katsoja-osallistujista voi keskeyttää toiminnan hetkellä, jolloin hän havaitsee mahdollisuuden muuttaa tapahtumien kulkua. ”Korvaaminen” on Forum-teatterin ehkäpä tunnetuin työväline, jonka kautta muutosta tarkastellaan. Korvaaminen tarkoittaa, että kohtauksen keskeyttänyt katsoja-osallistuja toimii henkilöhahmon asemassa ja kokeilee käytännössä ideaansa ratkaista tilanne, eli vapautua tarkoituksettomista toimintatavoista tai valtasuhteiden rakentamasta alistussuhteesta. Vuorovaikutteista tilannetta ohjaa jokeri, jonka tehtävä on rohkaista ja edesauttaa teeman käsittelyä. Jokeri ei tarjoa omia mielipiteitään, vaan pyrkii antamaan äänen katsoja-osallistujille. (Ventola ym. 2013, 32.)

Esinäytelmän dramaturgiassa korostuvat risteävät tahdonsuunnat. Esinäytelmän juoni kulkee onnesta onnettomuuteen, päätyen usein pahimpaan mahdolliseen vaihtoehtoon. Näkökulmahenkilöä edustaa protagonistia, jonka mahdollisuuksia muutokseen osallistavassa työstövaiheessa pääasiassa tarkastellaan. Muut henkilöt esittävät joko vastakkaisia tahdonsuuntia (antagonisteja) tai sivustaseuraajia. Esinäytelmä ja siinä esitellyt roolihenkilöt luovat turvalliset raamit tutkimuskohteena olevan ilmiön tarkasteluun, sillä ne etäännyttävät tarkastelun katsoja-osallistujien omista henkilökohtaisista elämäntilanteista ja mahdollistavat kipeänkin aiheen työstämisen toisesta näkökulmasta. (Ventola ym. 2013, 32.)

Forum-teatteri ei pyri ratkaisun löytämiseen eli sorron lopettamiseen esitystilanteessa. Kyseessä on menetelmä, jonka tavoite on rohkaista katsoja-osallistujia tiedostamaan sortoa sekä toimimaan oman elämänsä subjekteina. Forum-teatteri menetelmänä tarjoaa katsoja-osallistujille mahdollisuuden samaistua alistetun asemaan ja etsiä erilaisia toimintatapoja nousta tästä

asemasta. Forum-teatteri on keskustelua, kokeilemista ja alistamisen keinojen kohtaamista sekä turvallista kokemista.

3.2 Prosessidraama

Prosessidraama on draamakasvatuksessa usein käytetty menetelmä. Draamakasvatus kattaa suunnilleen kaiken sen draaman ja teatterin, joita kouluissa ja teatteri-ilmaisun opetuksessa hyödynnetään. Osallistava, esittävä ja soveltava draama, sekä teatteritaiteen perusopetus sopivat tähän viitekehykseen. Draamakasvatuksen tarkoitus yleissivistävässä kasvatuksessa on luoda kouluun fiktiivisiä oppimisympäristöjä. Draamaopetuksen tavoite pitkällä tähtäimellä on auttaa oppijaa ymmärtämään itseään ja maailmaa, jossa hän elää. (Heikkinen 2005, 25—28.)

Prosessidraamassa ohjaaja ja ryhmä luovat yhdessä fiktiivisen tarinan. Tarinan aikana ja sen jälkeen on mahdollista reflektoida tarinan tapahtumia, joita ryhmä tuottaa kokemustensa ja ajatustensa pohjalta. Ryhmä käsittelee itselle tärkeitä kysymyksiä fiktiivisen tarinan sisällä arkipäivästä etäännyttynä. Ryhmän jäsenet toimivat tarinan kertojina ja sen henkilöinä. Prosessidraamatyöskentelyssä keskeistä on yhteinen neuvottelu tulkinnoista ja sen voimana on houkutella osallistujat ristiriitaisiin ja jännitteitä sisältäviin (fiktiivisiin) tilanteisiin. Näissä usein monitulkintaisissa tilanteissa toimitaan yhdessä pyrkimättä kuitenkaan niiden ratkaisuihin yhteisymmärrykseen. Osallistujat voivat siis olla eri mieltä ilman, että kukaan olisi väärässä. (Sovella taidetta 2010.)

Prosessidraamassa työmuotona käytetään usein työpajaa. Prosessidraama sisältää lämmittelyyn, aiheen käsittelemiseen ja sen purkamiseen tähtäviä harjoitteita. Sen sisällä käsitellään valittua aihetta fiktion kautta osallistujien esittäessä tarinaa. Prosessidraama pyrkii moninäkökulmaisesti käsittelemään valittua aihetta ja tämän kautta luotsaamaan osallistujan kokemuksellista oppimista itsestään ja ympäristöstään.

3.3 Tarinateatteri

Tarinateatteri on improvisaatioteatteria, joka perustuu yleisön kertomiin ajatuksiin, tunteisiin ja tarinoihin. Tarinateatteriesityksiä käytetään yhteisöllisen keskustelun keinona koulutusten, seminaarien, kuntoutusten ja juhlien yhteydessä. (Suomen tarinateatteriverkko 2014.) Tarinateatterin on kehittänyt amerikkalainen psykoterapeutti, opettaja ja psykodraamakouluttaja Jonathan Fox 1970-luvulla. Suomessa tarinateatteri-tekniikkaa alettiin käyttämään psykodraamatyöskentelyissä 80-luvun lopulla. Tarinateatteritoiminta omana itsenäisenä kokonaisuutenaan, menetelmänään ja näyttämötaiteen muotonaan alkoi Suomessa vasta 90-luvulla Australialaisen Deborah Personin kurssilta. Vähitellen syntyi ensimmäinen suomalainen tarinateatteriryhmä Taikapeili, jota ohjasi ja johti Päivi Ketonen (nyk. Rahmel). (Harju 1999, 29—30, 54—56.)

Tarinoiden esittämisen perustekniikka on seuraava. Ohjaaja valitsee yleisöstä henkilön kertomaan lavalle tarinaa. Ohjaaja esittää lisäkysymyksiä ja tarkennuksia kertojalta. Tämän jälkeen tarinankertoja saa valita näyttelijöistä esittäjät itsekseen ja muiksi tarinan henkilöiksi. Hän kuvaa henkilöitä muutamalla sanalla. Näyttelijät aloittavat tarinan. Tarina elää ja kehittyy improvisoiden ja kun se on välittänyt keskeisen teeman, se lopetetaan. Tarina palautetaan takaisin kertojalle yhteisellä merkillä. (Harju & Pyykkö 1999, 15—76.)

Tarinateatterissa on lisäksi monia menetelmiä, joilla voidaan ilmentää roolin sisäistä maailmaa ja tunnetilaa. Esimerkiksi patsaat ja kuorot voidaan ottaa lavalle tarvittaessa. Tarinateatteri voi nostaa kertojalla esiin tiedostamattomia tunteita, joten ohjaajan tulee olla hereillä. Tarinateatterin tarkoitus on ennen kaikkea hoitaa ja auttaa. Ikiaikainen perinne kertoa tarinoita asuu syvällä ihmismielissä. Tarinateatteri tarjoaa mahdollisuuden tulla kuulluksi ja kohdata kipeämpiäkin asioita turvallisessa ympäristössä.

4 KOULUKIUSAAMISTA KÄSITTELEVIÄ PROJEKTEJA

Taustatyöni myötä olen huomannut, että teatterilähtöisiä menetelmiä käytetään Suomessa laajalti koulukiusaamisen käsittelyyn ja sen ehkäisemiseen. Soveltavan teatterin ammattilaiset muodostavat usein toteutettavan kokonaisuuden usean teatterilähtöisen menetelmän pohjalta. Varsin usein kuulee puhuttavan esimerkiksi soveltavasta forum-teatterista tai soveltavasta prosessidraamasta. Tällöin varsinaisen päämenetelmän joukkoon on sekoitettu esimerkiksi improviisaatioharjoitteita tai muiden menetelmien toimivia osia. Soveltavan teatterin projektien lähtökohta on kuitenkin usein sama; yleisön eli osallistujien osallistaminen valitun päämenetelmän kontekstissa. Monimuotoisesti teatterilähtöisiä menetelmiä käyttävää projektia kutsutaan usein työpajaksi tai työpajakokonaisuudeksi. Kokemukseni mukaan koulutuntien yhteyteen tehdyistä projekteista puhutaan usein myös draamatunteina.

Seuraavissa kappaleissa esitellään erilaisia koulukiusaamisen parissa tehtyjä teatterilähtöisiä projekteja. Tehdessäni omaa työpajakokonaisuuttani perhetukikeskuksen nuorten kanssa, halusin ottaa selvää, minkälaisia projekteja aiheen tiimoilta on tehty ja mitä menetelmiä niissä on hyödynnetty. Lisäksi kaipasin tietoa teatterilähtöisten menetelmien vaikutusmahdollisuuksista ja toteutettujen projektien toimivuuden kokemisesta. Oman työpajakokonaisuuden lisäksi haastattelin opinnäytetyöhöni neljää soveltavaa teatteria hyödyntävää alan ammattilaista, joilla on kokemusta teatterilähtöisten menetelmien soveltamisesta koulukiusaamisen käsittelemisessä nuorison kanssa.

4.1 Tutkimukseni työpajakokonaisuudesta koulukiusaamisen käsittelemisessä

Toteutin talvella 2013 kuusi työpajaa lastensuojeluyksikön perhetukikeskuksen nuorille. Työpajojen taustalla oli halu tutkia, mitkä teatterilliset menetelmät saisivat nuoret osallistumaan keskusteluun koulukiusaamisesta ja tuottaisivatko me-

netelmät muutoksia aiheen sisäisessä käsittelemisessä. Kohderyhmän iäksi valitsin yläkouluikäiset nuoret.

Ensimmäisessä työpajassa aloitimme tutustumis- ja ryhmäytymisharjoitteilla. Ryhmäytymisharjoitteiden kanssa oli alkuun vaikeuksia sillä ryhmä oli jo muodostunut ennen työpajojen alkua. Osa ryhmäläisistä oli ottanut itselleen roolin, ilman muiden ryhmäläisten hyväksyntää, aiheuttaen eripuraa ryhmän toiminnassa. Myös hienoiset ikäjakaumat aiheuttivat kärsimättömyyttä harjoitteissa. Keskittymisongelmat ja käytöshäiriöt olivat yleisiä. Myöskään osallistumisen aste ei alkuvaiheessa ollut korkea. Harjoitteissa koetut onnistumisen ja innostumisen tunteet kuitenkin nostivat ryhmässä osallistumisen astetta. Käsittelemme harjoitteiden lisäksi aihetta mielikuvakarttojen ja keskustelujen kautta. Alkuun ryhmäläiset olivat vakaasti sitä mieltä, ettei heidän ympäristössään tapahdu kiusaamista. Uskon tämän johtuvan nuorten haluttomuudesta osallistua aiheen käsittelemiseen. Hyödynsinkin keskustelunavaajana nuorten stereotyyppiin sosiaalisiin rooleihin puretuvaa elokuvakohtausta elokuvasta *21 Jump Street*, joka aiheutti keskustelua suomalaisten koulujen stereotyypeistä. Kiusaamiseen liittyvän käsitteistön avulla koulukiusaamista sai etäännytettyä ja ryhmäläiset innostuivat keskustelemaan laajemminkin aiheesta.

Toisessa työpajassa jatkoimme improvisaatiosta tutuilla ryhmäytymisharjoitteilla. Päivän menetelmänä käytimme luovaa kirjoittamista ja sen pohjalta kokeilevia harjoitteita. Mielikuvakartoilla käsittelemme nuorten maailmassa vallitsevia statuksia ja rooleja. Keskustelu tuntui olevan miellyttävä väylä asioiden käsitteilyyn syvemmin. Tällä kerralla erilaisia näkökulmia kiusaamisesta nousi esiin väiteltäväksi asti. Yksi väittelyn keskeisempiä aiheita oli, miten kiusaamiseen tulisi vastata. Osa nuorista oli sitä mieltä, että fyysinen pelote auttaisi kiusatun asemastaan. Osa puolestaan koki toisten oppilaiden väliintulon olevan ainoa väylä kiusaamisen loppumiseen. Keskustelua herätti myös rasismi. Esimerkiksi osa ryhmäläisistä koki rasistiset nimitykset sallittaviksi, jos nimitetty on antanut sanattoman hyväksyntänsä nimityksen käyttämiseen. Kiusaamiseksi nimittely miellettiin, jos nimityksen käyttäjä ei ollut saanut lupaa nimityksen käyttämiseen.

Keskustelun myötä pääsin seuraamaan ryhmäläisten keskinäisiä suhteita ja havaitsin ryhmän sisällä tapahtuvan kiusaamismuotoista toimintaa. Päätin seuraaville tunneille lisätä ryhmähenkeä kohottavia ja hyväksymiseen tähtäviä harjoitteita.

Kolmannessa työpajassa keskityimme improvisaatioon. Teemana oli improvisaation hyväksyvä ote epäonnistumisiin. Sanallisten improvisaatioharjoitteiden avulla ryhmä harjoitteli yhdessä tekemistä. Fyysisten improvisaatioharjoitteiden avulla haettiin uskallusta heittäytyä toimintaan. Tämän tunnin aikana ryhmäläiset innostuivat osallistumaan harjoitteisiin suuremmalla läsnäoloasteella, vaikka muutoin he kritisoivat leikkimistä lapselliseksi. Kanssaryhmäläisten myönteinen suhtautuminen virheisiin rohkaisi ryhmäläisiä heittäytymään tekemiseen aiempaa enemmän. Tällä tunnilla mukaan astui uusi ryhmäläinen, mikä aiheutti keskittymishäiriöitä. Aiempiin työpajoihin verrattuna ryhmän osallistumisen aste oli kuitenkin noussut ja ryhmäläiset kommentoivat jo itsekkin toistensa häiriköivää käytöstä.

Neljännessä työpajassa käsitelimme sosiaalisen median ja tositarinoiden avulla kiusaamisen erilaisia muotoja. Tämä työpaja oli enimmäkseen keskustelevaa tarkoituksena syventää aihetta ja sen käsittelyä. Vaikka pyrin pitämään aiheen etäännytettyinä, osoitti ryhmä tällä tunnilla henkilökohtaista osallistumista aiheeseen. Ryhmän lähentymiseen saattoi vaikuttaa suuresti myös se, että eripuraa ryhmässä luonut nuori jäi pois työpajoista. Ryhmäläisten nahistelu rauhoittui selvästi kiusoitteluasteelle ja tunnelma soljui sopuisammin. Aiheen tiimoilta pääsimme vakaviinkin keskusteluihin nuorten lähipiirissä tapahtuvasta koulukiusaamisesta.

Viidennessä työpajassa kattoaiheena toimi hyväksyminen. Tunnin sisällössä vaikuttivat kehumis-, kannustus- ja luottamisharjoitteet. Varsinkin kehumisrinki aiheutti ryhmäläisissä yllättäviä reaktioita. Saadessaan ja antaessaan toisilleen kehuja heidän kaipuunsa hyväksytyksi tulemiseen sai vastakaikua. Tämä vastakkainen lähestymistapa koulukiusaamiseen tuotti tuloksia positiivisten toimien

tamallien oppimisessa ja ryhmän sisäiset kiusoittelet unohtuivat, kun uskallettiin etsiä toisista hyviäkin puolia. Kehumiset sisälsivät kommentteja niin ulkoisesta kuin sisäisestä kauneudestakin.

Kuudennessa työpajassa suunnitelmana oli kerrata edelliskertojen toimiviksi osoittautuneita harjoitteita sekä kirjoittaa palautteita. Ryhmäläiset eivät kuitenkaan suostuneet osallistumaan yhteenkään harjoitteeseen, saati keskusteluun. Heidän keskittymiskykynsä oli hukassa ja käytös oli muuttunut täysin sulkeutuneeksi. Päätelin, että kyseessä on tilanne, jossa nuoret ennakoivat työpajojen loppumista ja sulkeutuvat tämän vuoksi. Unohdin tuntisuunnitelmani ja istuin keskustelemaan nuorten kanssa. Keskustelumme avasi lopulta tilanteen solmutilasta ja pystyimme jatkamaan vielä muutamalla harjoitteella. Viimeisen työpajan lopetimme harjoitteeseen nimeltä lennätys. Siinä yksi ryhmäläinen makaa selällään tyynyjen päällä, kun muut ryhmäläiset lennättävät keskellä olijaa liikutellen hitaasti tämän raajoja. Muutamien vitsikkäiden kommenttien jälkeen tilanne saavutti toivomani harmonian, mikä todisti minulle, että tämä ryhmä oli lähentynyt työpajojen aikana. Alkujaan eripurainen ja eriarvoinen ryhmä kykeni yhdessä keskittymään vakavasti saman aiheen tiimoille.

Mitkä siis olivat toimivia harjoitteita ja toimintamalleja käsitellä koulukiusaamista? Työpajojen pohjalta sanoisin, että koulukiusaamista aiheena kannattaa alkuun avata käsitteiden kautta yleisellä linjalla. Näin pääsee stereotyyppien tasolle, jotka on käsiteltävä ennen kuin pääsee henkilökohtaiselle kokemustasolle. Koen, että ohjaajan rooli suhteessa aiheeseen ja nuoriin on myös tärkeä. Ohjaajan tulisi olla neutraali aihetta kohtaan ja suhtautua tasa-arvoisesti kuhunkin ryhmäläiseen. Ohjaajan tulisi osata myös innostaa nuoria tutkimaan aihetta. Nuorten tulisi löytää itsestään henkilökohtainen halu aiheeseen syventymiseen. Tämä voi syntyä ohjaajan tarjoamien harjoitteiden ja valvomien keskusteluiden kautta. Ohjaajan on syytä pitää silmällä myös ryhmässä vallitsevaa tasapainoa. Esimerkiksi jos joku ryhmästä käsittelee aihetta puhtaasti henkilökohtaisesti, on ohjaajan työ ohjata henkilökohtaisia havaintoja yleiselle tasolle. Näin työpajat

ovat kaikille osallistujille turvallisia, eivätkä muodosta jälkiseuraamuksia tai häpeän tunteita kenellekään.

Näissä työpajoissa huomasin jälleen kerran, että improvisaation voima on valtava. Jo improvisaation kaiken hyväksyvä pohjasanoma auttaa iskostamaan positiivisia toimintamalleja. Nuoret opettelevat elämään sosiaalisten suhteiden kirjavassa viidakossa. Improvisaation parissa nuori voi hengittää ja tehdä virheitä ilman seuraamuksia. Improvisaatioharjoitteiden kautta epäonnistumisia käsitellään positiivisen kautta, hyväksyen. Tämä voi olla joillekin nuorille täysin uutta, sillä koulu- ja harrastusmaailma keskittyvät pitkälti oikean tuloksen saamiseen. Improvisaatiossa ei ole olemassa väärää tulosta. Siinä riittää, että on läsnä ja hyväksyy tekemänsä tarjoukset. Työpajoissa nuoret suhtautuivat improvisaatioharjoitteisiin aluksi epäillen. Lämmittely- ja epäonnistumisharjoitteiden kautta nuoret kuitenkin rentoutuivat. Ryhmäläisten keskinäinen eripurakin jäi vähäiseksi improvisaatioharjoitteiden aikana. Nuoret kommentoivat improvisaatioharjoitteita: ”Oli kiva olla nolo ja katsoa muidenkin olevan noloja”.

Työpaja, jossa kokeilin hyväksymiseen pohjautuvia harjoitteita, tuotti myös tuloksia. Nuorissa nousi uusi puoli esiin, kun he opettelivat vastustamisen sijaan ottamaan vastaan. Varsinkin kehumisharjoitteet herättivät nuorissa vastakaikua. Toisen sanallinen hyväksyminen loi työpajaan keskittyneen, jopa nälkäisen tunnelman. Nuoret halusivat kuulla, mitä hyvää toisella on sanottavana heistä. Hyväksymis- ja kehumisharjoitteet harjoittavat nuorille oikeanlaisia toimintatapoja. Nuorten maailmassa usein ensimmäinen reaktio on vastustaminen. Hyväksymisharjoitteilla harjoitellaan vastakkaista tapaa kohdata tilanteita ja ihmisiä: hyväksymällä heidän tarjouksensa, kehumalla heitä ja arvostamalla toista ihmisenä. Näiden harjoitteiden pohjalta väitän, että koulukiusaamisen vastaista työtä kannattaisi tehdä hyväksymisen kautta. Sitä nuoret oikeastaan haluavatkin maailmassaan, jossa kaikki on muutoksen tilassa. Hyväksymistä.

4.2 Sosiaalisten suhteiden *Mahdoton Yhtälö?*

Ohjaaja ja näytelmäkirjailija Hanna Ryti oli mukana Teatteri Ilmi Ö:n työryhmässä, joka käsitteli nuorten sosiaalisia suhteita forum-teatterista sovelletuin keinoin. *Mahdoton yhtälö?* -esityksen kohderyhmänä toimivat yläkouluikäiset nuoret. Esitystä sovellettiin myös alakouluikäisille. Forum-esityksen ensi-ilta oli vuonna 2009 ja toistaiseksi viimeinen esitys oli vuonna 2011. *Mahdoton yhtälö?* esitettiin yhteensä noin viisikymmentä kertaa ympäri Etelä-Suomen kouluja. Rahoitusta työryhmä sai eri apurahatahoilta ja tuotannosta vastasi Teatteri Ilmi Ö.

Hanna Rytin mukaan ajatus forum-esityksestä lähti Teatteri Ilmi Ö:n yksittäisestä keikasta, joka oli tilattu teemalla ”opettajan ja oppilaan suhde”. Työryhmälle (Hanna Ryti, Heikki Vilja, Minna Savin, Outi Sädekallio ja Kaisa Koskinen) heräsi ajatus sosiaalisten roolien käsittelemisestä laajemmin. He tekivät aiheen pohjalta taustatyötä ja keskustelun kautta etsivät realistisilta tuntuvia kohtauksia. Syntyi forum-teatteria soveltava esitys, joka rakennettiin luokkahuoneisiin istuvaksi kokonaisuudeksi. Varttitunnin mittainen esitys käsitteli kiusaamista sosiaalisten suhteiden rakenteissa. Katsoja-osallistujia eli luokan oppilaita kannustettiin suhtautumaan ja reagoimaan roolihahmoihin kuin he olisivat luokan oppilaita. Esityksen jälkeisessä purussa kiusaamistilanteesta keskusteltiin ja sitä käytiin läpi forum-teatterista sovelletuin menetelmin. Yleisöllä oli mahdollisuus tarjota erilaisia toiminnan muutoksia roolihahmoille, joita näyttelijät demonstroivat esityksen pohjalta. Esitystä käsiteltiin myös nimeämällä erilaisia sosiaalisia rooleja, esimerkiksi kiusaaja ja kiusattu, hahmoille. Rydin mukaan esityksen monimuotoisuudesta kertoo se, että usein roolihahmoille nimettiin varsin erilaisia sosiaalisia rooleja. Kukaan ei ollut selkeästi protagonistista tai antagonistista. Esityksen purussa käytettiin toisinaan myös hot seat -menetelmää, jossa oppilaat saivat koulukuraattorin ominaisuudessa haastatella roolihahmoja. Joskus avainta kiusaamistilanteen ratkaisuun etsittiin kirjoittamalla postikortti roolihahmolle.

Rytin mukaan ryhmä harvoin kohtasi hankalia luokkia, jossa keskittymishäiriöt olisivat vallanneet tilaa esitykseltä. ”Joskus esityksessä huomion kiinnittäminen luokan hiljaiseen oppilaaseen aiheutti pieniä naurahduksia, mutta pyrimme palauttamaan huomion uudelleen esitykseen”. Ryti toteaa. Hän myös kertoo yllättyneensä muutaman opettajan palautteesta, jossa he kertoivat luokan kiusaajan pyrkineen esityksen aikana ottamaan aktiivisen roolin ratkaisun löytämisessä. ”Esitystilanne etäännytti oppilaita henkilökohtaisista kiusaamiskokemuksista ja näin ollen heidän oli helpompaa käsitellä kiusaamista yleisenä ongelmana.” Ryti jatkaa, että oppilaat olivat tilanteessa läsnä ja usein kokivat kohtausten olevan heidän todellisuutta. ”Työryhmällemme ei jäänyt kertaakaan tunnetta, että esitys olisi ollut turha.” Ryti huomasi myös kuinka selkeästi esitys vaikutti nuoriin. ”Esityksen ja sen jälkeisen purun aikana oli nähtävissä, että nuoret todella syventyivät pohtimaan aihetta. Myös opettajilta saatiin jälkikäteen erittäin positiivista palautetta.”

Kiusaaminen Rytin mukaan on niin laaja-alainen kysymys, että yksiselitteistä vastausta ei ole olemassa. ”Useimmiten kiusaamisessa on kuitenkin kyse ryhmädynamiikasta ja fakkiutuneista rooleista.” Omakohtaiseksi kokemukseksi Hannalle forum-esityksistä jäi, että laaja-alainen sosiaalisten roolien käsittely yhdessä oppilaiden kanssa oli äärimmäisen tärkeää ja että sen tulisi olla elimellinen osa koulutyötä. ”Kiusaaminen ongelmana kutistuu kun siitä pelkästään puhutaan. Silloin kiusaamisesta tulee yksinäkökulmainen asia. Ei ole olemassa vain kiusaajaa ja kiusattua, vaan koko yhteisö on siinä tilanteessa mukana.” Ryti jatkaa, että pitkittyneet kiusaamistilanteet, jotka ovat johtaneet väkivaltaan, kielivät yhteisön ongelmista. ”Jos kiusaamista tapahtuu, on aikuisen ihmisen, varsinkin opettajan, ammattitaidotonta huomata sitä. Tilanteiden vähättely ei auta, vaan tapaukset pitäisi purkaa heti.” Ryti lisää, että kiusaamistapauksen käsittelyssä huomio pitäisi kohdistaa koko yhteisöön, ei yksittäiseen tilanteeseen.

Ryti on vakuuttunut, että teatterilähtöisten menetelmien käyttö tulehtuneissa yhteisöissä on toimivin vaihtoehto menetelmien tarjoaman kokemuksellisuuden

vuoksi. Forum-teatteri mahdollistaa moninäkökulmaisuuuden sosiaalisten suhteiden käsittelemisessä, Ryti toteaa. ”Yhden asian muuttuessa, moni muukin asia muuttuu.” Hän lisää, että kohderyhmäksi valittiin yläkouluikäiset, koska heidän sosiaalisen kanssakäymisen väliin jää usein näkymätöntä kiusaamista. Kiusaamista tulisi Rytin mukaan ehkäistä nonverbaalisin keinoin, koska lapsilla ei usein ole mahdollista sanallistaa kiusaamiskokemuksia ja niiden aiheuttamia tunteita. ”Puhuminen ei poista jännitettä, siksi kehollinen kokemus tulisi aina sisällyttää kiusaamistilanteen kokonaisvaltaiseen käsittelyyn.”

4.3 Prosessidraamaa ryhmäytymisongelman luokan apuna

Laura Elina Martikainen on teatteri-ilmaisun ohjaaja (AMK), joka lisäksi opiskeli pedagogiset maisteriopinnot Liettuan Teatteriakatemiassa. Syksyllä 2009 hän teki työharjoittelunsa Vilnassa sijaitsevassa, International Baccalaureate-koulutusjärjestelmää toteuttavassa, yksityiskoulussa. Martikaisen mukaan IB-Koulun koulutusohjelmat pyrkivät olemaan kulttuurisesti neutraaleja kansainvälisiä järjestelmiä, joissa jokaisella jaksolla on oppiaineiden näkökulman määräävä teema. Työharjoittelussaan Martikainen opetti ryhmäytymisongelmalliselle pienluokalle kahden jakson ajan etiikkaa. Opetuksessaan hän sovelsi muun muassa Allan Owensin prosessidraaman menetelmiä sekä improvisaatioharjoitteita.

Pienluokalla oli kuusi oppilasta, kaksi tyttöä ja neljää poikaa. Martikaisen mukaan oppilailla oli ongelmia keskinäisissä ryhmäytymisosaamisissaan: ”Kukaan ei varsinaisesti ollut hiljaisempi, vaan kaikki halusivat olla johtajia.” Tämä aiheutti eripuraa ja Martikaisen mukaan oppilaat yrittivät hakea paikkaansa jopa väkivaltaisilla keinoilla. ”Lapset olivat toisilleen ilkeitä ja käyttivät todella rumaa kieltä. He eivät huomioineet, miten toiseen vaikuttaa, kun sanoo rumasti.” Martikainen jatkaa, että käytännössä kaikki kiusasivat kaikkia. ”Oppimisvaikeuksia luokalla

ei ollut, enemmänkin yliviikkautta ja rajojen hakemista.” Ryhmän kanssa toimiminen vaati alkuun paljon työtä ja vähän draamaa.

Martikainen koki, että teatterilähtöiset menetelmät poikkesivat muusta opetuksesta sen verran, että hän joutui alkuun opettamaan ryhmälle käyttäytymiskoodoja ja – normeja draamatyöskentelyn mahdollistamiseksi. Martikaisen tarkkaan laadittu opetussuunnitelma ei toiminut. ”Alkuun tunnit kuluivat työtapoihin ja sääntöihin sopeutumisessa. Draamamenetelmien opettajana piti ensimmäiseksi lunastaa ryhmän johtajuus.” Tunneilla aiheina olivat kiusaaminen, ryhmätyötai-dot ja toisen huomioon ottaminen. Alusta asti Martikaisella oli näkemyksenä käyttää prosessidraaman harjoitteita apuna erilaisten roolien ja näkökulmien tarkasteluun. ”Tunnit eivät olleet puhtaasti prosessidraamaa, vaan valittuja teemoja käsiteltiin eri näkökulmista draaman keinoin.” Opetuksessa kulki yläteema: ”Minä ja muut: Teot ja vaikutukset”. Martikaisen mukaan yläteema vaikutti käytännössä harjoitteiden sisältöön ajatuksella ”Jos toimin näin, niin miten se vaikuttaa toiseen”. Martikainen käytti paljon viitteellisiä juonirakenteita draamaharjoituksissaan. Juonen kautta tarkasteltiin päähenkilön viitteellistä elämää ja ryhmäläiset saivat näytellä juonen puitteissa olevia rooleja. ”Improvisaatiosta tuttuja harjoitteita, kuten ringin keskellä esitettäviä hahmoja ja tunteita, käytettiin myös paljon.” Martikainen huomasi, että ryhmälle ei toiminut kuitenkaan vapaamuotoinen improvisaatio. Vapauksien antaminen meni ryhmällä hulinaksi. ”Lyhyet harjoitteet, joissa olivat selkeät säännöt, toimivat parhaiten.” Martikainen johdatteli ryhmää askel kerrallaan. ”Seuraavan viikon tunnit pohjautuivat edelliskerran havaintoihin harjoitteiden toimivuudesta.” Martikainen pyrki ohjaajana myös rikkomaan luokan sisäisiä ryhmittymiä määräämällä uusia pareja työskentelemään keskenään. ”Se oli vaikeaa, koska ryhmän tytöt olivat aina saaneet tehdä kaiken yhdessä.”

Martikaisen mukaan oman aseman löytäminen draamaopettajana oli vaikeaa haastavan luokan kanssa. Hän joutui usein pohtimaan, missä menee vapaaehtoisuuden aste draamaan osallistumisessa. ”Kaiken pitäisi perustua vapaaehtoisuuteen. Ryhmä ei kuitenkaan suostunut tekemään mitään, ellei ollut vähän-

kään pakko. Siinä ajatteli, että voiko draamaopiskeluun pakottaa tai huijata? Koska pitäisi antaa vain periksi?” Toisella jaksolla Martikainen alkoi nähdä muutoksia ryhmässä. ”Joulun alla oli ihan eri porukka mukana. Silloin tuntisuunnitelmat saatiin vietyä loppuun asti.” Lapset alkoivat Martikaisen mukaan hyväksyä erilaisia työtapoja ja kunnioittaa vapaampienkin menetelmien rajoja. ”Kun lapset olivat hyväksyneet draaman säännöt, niin tunnitkin alkoivat sujua. Tämän myötä keskustelun aste kasvoi ja omat mielipiteet ilmaistiin rohkeammin.” Ryhmän roolit muotoutuivat ja tasapäistyivät. Lapset mukautuivat antamaan tilaa muillekin. Selkeimmiksi kasvunpaikoiksi Martikainen nimeää hetket, jolloin lapset ymmärsivät miksi luokka ei toiminut yhdessä hyvin. ”Siellä syntyi syvällisiäkin oivalluksia oman luokan toiminnasta ja omasta tekemisestä suhteessa muihin.”

Martikainen koki, että draamalliset menetelmät kohensivat ryhmän henkeä ja vuorovaikutustaitoja. Oppilaiden itsetunto vahvistui ja he löysivät oman paikkansa tasa-arvoistuneen ryhmän sisästä. Verrattuna Suomen koulujärjestelmään Vilnan IB-koulussa oli Martikaisen mukaan hienoa havaita ainerajoja ylittäviä projekteja ja soveltavaa tekemistä. Hänen mielestä koulu kuitenkin kuormitti lapsia enemmän kuin suomalainen koulu. ”Suomessa opettajat ovat myös lähempänä oppilaita”. Martikainen lisää, että draaman opetuksen tulisi olla pysyvää, jotta tuloksia saataisiin aikaan. Sidottuna muuhun opetukseen draama voisi löytää oman merkityksellisyytensä kasvatuksessa.

4.4 Forum-teatterissa pienikin osallistuminen näkyy

Teatteri-ilmaisun ohjaaja Kati Siren toimii forum-teatterin pioneeriryhmän, Draamaräätäleiden, riveissä. Draamaräätälit ovat vuodesta 1999 alkaen toteuttaneet lukuisia ajan ilmiöihin kiinnittyviä esityksiä soveltavan teatterin keinoin. Kotipaikkaa osuuskunta pitää Helsingissä. Yksi osuuskunnan palvelupoluista on

tuottaa ja räätälöidä yhteisölähtöisiä teatteriesityksiä. Ryhmä on erikoistunut forumteatteriin esitysmuotona. Helmikuun 13. päivänä 2014 ensi-iltansa sai Draamaräätäleiden viimeisin forum-esitys *Häränsilmä – Matka pimeään*, joka on kuvaus nuoren elämän haavoittuvuudesta. Esityksessä pohditaan syrjäytymistä ja siihen vaikuttavia tekijöitä.

Draamaräätälit pyrkivät jatkuvasti etsimään uusia näkökulmia ja haasteita forum-teatterin menetelmälliseen kehittämiseen. *Häränsilmässä* aiheeksi valittiin syrjäytyminen, joka Kati Sirenin mukaan on jo itsessään erilainen aihe kuin forumissa yleensä on. ”Syrjäytymisessä aiheena ei ole varsinaisesti näkyvää vastakkainasettelua kuten esimerkiksi kiusaamisessa on”, Siren kommentoi. Lisähaastetta esitykseen haettiin ottamalla mukaan videokuvaa. ”Halusimme tutkia, miten liikkuva kuva toimii forumissa.” Esitysdramaturgia ja dialogi rakennettiin yhden näyttelijän ja videokuvan väliseksi. Forum-metodin perinteisestä kaavasta poiketen päähenkilö ei ole esinäytelmässä fyysisesti lavalla vaan ainoastaan videokuvassa.

Draamaräätälit hyödyntävät usein tuotannoissaan tutkimuksellista otetta ja kohderyhmäkokeilua. Siren jatkaa, että käsikirjoitusta koostettiin syrjäytymisuhan alla olevien nuorten kanssa, jotka lisäksi esiintyvät videolla. Loka-joulukuussa toteutetuissa työpajoissa etsittiin nuorten omaa ääntä syrjäytymisen teemaan. Tärkeäksi aiheeksi syrjäytymisen taustalla nousi kiusaaminen ja siihen liittyvä vallankäyttö. Tämän pohjalta rakennettiin forumtarina.

Kiusaamista on käsitelty aiemminkin draamaräätäleiden esityksissä. ”Kiusaaminen on vahvasti ajassa oleva ilmiö, jota ryhmämme on tuntenut tarvetta käsitellä työssään”, Siren kertoo. Hän kokee kuitenkin, että teatterilliset menetelmät eivät korjaa maailmaa, vaan toimivat parhaiten keskustelunavaajana olemassa olevien prosessien ohessa esimerkiksi kouluissa ja työpaikoilla. *Häränsilmä* sai ensi-iltansa Vantaan Ammattiopisto Variassa, jossa opiskelijatytyväisyyskyselyn avulla oli jäljitetty ryhmiä, joissa esiintyi vallankäyttöä ja kiusaamista. Forum-

esitys otettiin mukaan tukemaan muuta aiheeseen liittyvää vertaistuellista toimintaa.

Forum-esityksen ensi-ilta sai myönteisen vastaanoton. ”Forum on dialogisena metodina yleisölle usein uusi menetelmä ja se itsessään synnyttää voimallisia kokemuksia katsoja-osallistujissa.” Siren lisää, että forum jo työtapana luo välitöntä palautetta. ”Pienikin osallistuminen näkyy.” Varian henkilöstö kiitteli oivallista ja tulkitsevaa aiheen käsittelyä sekä vahvaa taiteellista kokonaisuutta. Esitys oli antanut heidän mukaansa tilaa katsoja-osallistujien omien ajatusten synnylle. Tähän Siren kommentoi forumin ominaisuuksista. ”Forum-esityksessä ei pidä paljastaa liikaa. Hyvän forum-esityksen salaisuus on hyvässä tarinassa ja vahvassa interaktiossa, peittämisessä ja paljastamisessa.” Hän jatkaa, että katsojaa on ajateltava älykkäänä ja näin ollen katsojalle on jätettävä rivien väliin luettavaa. Lisäksi forumissa väkevä pohjatyö, kirkas tarina ja hyvä näyttelijäntyö mahdollistavat uskottavan illuusion rakentumisen. ”Toimivan interaktion taika on siinä, että silmänräpäyksessä olemme tässä tilassa takaisin, silmänräpäyksessä uudelleen fiktiossa.” Parhaimmillaan katsoja lähtee mukaan tähän leikkiin: ”Se vaatii hyvät näyttelijäntyöntaidot ja jokerilta draaman rakentamisen kykyä sekä sosiaalista pelisilmää”.

Osallistavien teatterimenetelmien, kuten forum-teatterin, tekijöiltä kysellään usein menetelmien vaikutusta katsojiin. Siren uskoo, että ”tämä johtunee juuri rampin rikkomisesta. Vaikutuksia on kuitenkin vaikea todentaa, sillä ihmisen todellisuus on moninainen. Emme voi todistaa, muuttuuko jokin ihmisessä tai jos muuttuu, niin onko se ollut juuri tämä esitys, joka sitä ajattelua on muuttanut. Vaikutusten mittaamisen haaste ei kuitenkaan vähennä työn arvoa.”

4.5 Draamatunneilla kiusaamistilanteet näkyväksi

Eija-Irmeli Lahti on Seinäjoen kaupunginteatterin pitkäaikainen näyttelijä, jonka meriittilistalla on myös yli sata ohjausta niin ammattilaisten kuin harrastajien

parissa. Lahti toimi kaudella 1998–2001 Pohjanmaan taidetoimikunnan näyttämötaiteen läänintaiteilijana. Nykyisin hän on saman taidetoimikunnan puheenjohtaja. Eija-Irmeli Lahti on myös soveltavan draaman projekteja toteuttava taiteilija.

Eija-Irmeli Lahti piti draamatunteja Etelä-Pohjanmaalla yhteistyössä psykologi Jyrki Tuularin kanssa vuosina 2008–2009. Ajatus draamatunneista lähti koulu-kiusaamista käsittelevän uutisoinnin pohjalta. ”Minulle tuli tunne, että pitäisi yrittää tehdä jotain ja soitin Jyrkille”, Lahti kertoo. Mukaan otettiin seitsemän koulua eri koulutusasteilta ja draamatunnit muotoutuivat äidinkielen yhteyteen. Lahti ja Tuulari kirjoittivat kuusi kohtausta koulukiusaamisesta ja sen taustalla vaikuttavista asioista. Tilaksi valittiin luokahuone, sillä ”Halusimme kohdata jokaisen oppilaan henkilökohtaisesti”. Kolmen näyttelijän voimalla kohtaukset esitettiin luokille ja niiden lopetukset jätettiin avoimiksi. Luokan sisäiset pienryhmät saivat tehtäväkseen kirjoittaa näkemiinsä kohtauksiin positiivisen ja negatiivisen lopetuksen. Seuraavalla draamatunnilla näyttelijät demonstroivat kohtaukset pienryhmien kirjoittamien lopetuksien mukaan. Sen jälkeen kohtaukset purettiin ja niistä keskusteltiin. Kuukauden kuluttua luokkiin palattiin kuulemaan oppilaiden palaute draamatunneista ja niiden vaikutuksista.

Lahti huomasi, että draamatuntien vastaanotolla oli eroja eri koulutusasteilla. ”Ala-astelaiset olivat tunnepohjaisesti herkimpiä. Lukiolaiset käsitelivät asioita järjellä.” Lahden mukaan yksi osallistujaluokista oli muita haasteellisempi. ”Oppilaat sanoivat heti, että ei voisi vähempää kiinnostaa. Ja tällä luokalla oli selkeästi kiusaamista.” Ryhmälle tuotti myös vaikeuksia kirjoittaa tehtävänannon mukaisia positiivisia lopetuksia kohtauksiin. ”Emme kuitenkaan antaneet periksi. Otimme luokan kiusaajan fokukseseen. Hän venkoili ja haistatteli. Olimme aikuisia ja löysimme keinot saada hänet osallistumaan. Totta kai kiusaajalta loppuvat keinot, kun aikuinen ihminen kohtaa hänet tosissaan ja kun ei anneta periksi”, Lahti toteaa. Viimeisellä draamatunnilla palautteessaan kyseisen luokan oppilaat tunnustivat draamatuntien olleen toimivia. Oppilaat kertoivat, etteivät olisi reagoineet, jos kiusaamisesta olisi tultu vain keskustelemaan. ”Tämä tapa esit-

tää ja käsitellä asioita koettiin hyväksi. Kun tilanteet tehtiin näkyväksi ja he saivat vaikuttaa niihin, niin se yllätti heidät positiivisesti.” Lahti jatkaa, että työryhmä sai opettajalta jälkikäteen palautetta, ettei hän olisi uskonut luokan osallistuvan tunneilla.

Eija-Irmeli Lahti listaa asioita, joiden pitäisi toteutua tehdessä tämän kaltaisia, soveltavan draaman, projekteja. Ensinnäkin on tärkeää, että opettaja on mukana toiminnassa ja uskoo siihen. ”Hän voi tehdä paljon hyväksi tai paljon vastaan,” Lahti kommentoi. Toiseksi kaikkien ryhmästä tulisi osallistua toimintaan ja kaikkien mielipidettä tulisi kuunnella. Kolmanneksi työryhmän tulee voida kohdata jokainen osallistuja henkilökohtaisella tasolla. ”Tunnetasolla pitäisi päästä koskettamaan ihmisiä, silloin ollaan asian äärellä.” Lahti jatkaa, että tekijöillä tulisi olla läsnäolotaitoa ja tilannetajua sekä rohkeutta joustaa ja ottaa osallistujilta vastaan.

Kiusaamista Lahden mielestä voisi vähentää tarttumalla alkuperäiseen syyhyn. ”Kasvattajan pitäisi uskaltaa olla kasvattaja. Silloin lapsi kasvaisi hyvällä itsetunnolla varustetuksi ihmiseksi, joka kunnioittaisi muita.” Hän jatkaa, että vuodessa on tapahtunut suuria muutoksia sosiaalisen median myötä. ”Nykyaikana ei tarvitse kohdata toista vaikka ihmisten välinen kontakti on äärimmäisen tärkeää.” Lahti toteaa kiusaamisen olevan kuitenkin niin monisäikeinen ja syvälle ulottuva ongelma, ettei yhtä ainoaa ratkaisua ole olemassa. Hänen mielestä ensimmäisen askeleen kohti kiusaamista voisi kuitenkin ehkäistä, jos ammattilaiset osaisivat tarttua taustalla vaikuttaviin ja kiusaamisen kautta purkautuviin ongelmiin, ennen kuin on liian myöhäistä enää tarttua niihin.

5 RAHOITUS- JA YHTEISTYÖMAHDOLLISUUKSISTA

Suomessa on useita alan yhdistyksiä ja toimijoita, joiden keskeisenä periaatteenä on ehkäistä ja vähentää koulukiusaamista. Monet toimijat haluavat olla mukana koulukiusaamista käsittelevässä toiminnassa. Koulut puolestaan ottavat mahdollisuuksiensa mukaan vastaan kiusaamista käsittelevää taiteellista toimintaa osana opetussuunnitelman koulukiusaamisen vastaista suunnitelmaa.

Ei Kiusata-yhdistyksen tarkoituksena on toimia koulukiusaamisen ehkäisemiseksi ja vähentämiseksi, koulukiusaamiseen liittyvän tiedon keräämiseksi ja leviättämiseksi sekä koulukiusaamista koskevan yleisen yhteiskunnallisen keskustelun edistämiseksi ja ylläpitämiseksi. Yhdistys toteuttaa alueellisia projekteja ja tempauksia koulukiusaamisen vähentämiseksi. (Ei kiusata 2014.) Itse toimin tällä hetkellä Ei kiusata -yhdistyksen monitaiteellisessa *Pandora* -hankkeessa, jossa apurahan myötä teemme koulukiusaamisaiheista forum-teatteria yhdistettynä kuvataiteen sekä äidinkielen tunteiden yhteyteen rakennettuihin kirjoitustyöpajoihin. *Pandora* huipentuu kuvataidenäyttelyyn Seinäjoen Taidehallilla vuoden 2015 alkupuolella.

Mannerheimin Lastensuojeluliitto on avoin ja valtakunnallinen kansalaisjärjestö. MLL:n päätehtävä on edistää lasten, nuorten ja lapsiperheiden hyvinvointia. MLL:n paikallisyhdistykset tarjoavat kaikenikäisille mahdollisuuden osallistua toimintaan yhdessä lasten, nuorten ja lapsiperheiden kanssa. MLL:n koulu-yhteistyö keskittyy peruskouluihin. Koulu-yhteistyön tärkeimpiä teemoja on koulukiusaamisen ehkäiseminen ja mediakasvatus. MLL toteuttaa hankkeita ja kehittää paikallisyhdistysten kanssa uusia toimintamalleja koulukiusaamisen ehkäisemiseksi. (MLL 2014.)

Lasten ja nuorten hyvinvointi eritellään usein apurahojen painopistealueena. Esimerkiksi Suomen kulttuurirahaston Etelä-Pohjanmaan rahaston yhtenä painopisteenä vuoden 2014 apurahahakemuksissa oli nuorten kulttuuri. Lisäksi kaupungit tai kunnat voivat olla myönteisiä tukemaan koulukiusaamista vastus-

tavaa toimintaa tai projektia. Kirjallisen opinnäytetyöni pohjalta koostamani taiteellinen opinnäytetyöni *Kurmootus* – koulukiertuenäytelmä sai apurahan kulttuurirahastolta, jonka myötä kiertue toteutuu Etelä-Pohjanmaan alueella.

Koulukiusaamista käsittelevään toimintaan kannattaa ottaa mukaan ammattilaisia. Toiminnallisissa menetelmissä teatteri-ilmaisun ohjaajilta löytyy usein kokemusta aiheen parissa työskentelystä ja/tai toimivien menetelmien käytöstä. Draamaopettajilla puolestaan on usein prosessidraama keskeisenä työkalunaan. Lisäksi ympäri maata toimivilla taiteellisilla osuuskunnilla sekä yhdistyksillä saattaa olla tarjolla räätälöitävissä oleva kokonaisuus koulukiusaamiseen. Yhteistyö eri alojen, esimerkiksi sosiaalipuolen, kanssa on myös mahdollinen kombinaatio.

6 KOKEMUKSELLISUUS AVAIMENA KOULUKIUSAAMISEEN

Vähitellen on havahduttu huomaamaan, että kiusaaminen on yhteisöä koskettava ongelma, joka ei perinteisillä puuttumis- ja kurinpitomenetelmillä katoa. Kiusaamistilanteiden purkamisessa vähemmälle huomiolle on jäänyt kehollinen ja tunteellinen kokemus. Haastattelemani soveltavan draaman tekijät kokevat teatterilähtöisten menetelmien toimivan juuri niiden kokemuksellisuuden vuoksi. Heidän projektinsa saivat positiivista palautetta ja näkyviä tuloksiakin aikaan. Pidempiaikaisissa prosesseissa ryhmän sisäiset muutokset tulivat selkeämmin esiin ja lyhemmissäkin työpajoissa osallistujat kokivat menetelmien toimivan esimerkiksi luentoa paremmin. Omissa työpajoissani huomasin hyväksymisen ja tarkoituksenmukaisesti sallitun epäonnistumisen tuottavan tuloksia. Tulokset eivät olleet aineellisesti mitattavissa, niin kuin ne eivät koskaan olekaan toiminnallisen muodon ollessa kyseessä. Tulokset näkyivät ryhmähengessä ja hetkelisissä katarsiksissa. Tulokset tulevat näkyviin siinä, kun näkee vastaanottajan vaikuttuvan. Nykyajan nuorison kanssa se ei välttämättä ole itsestäänselvyys.

Selvää on, että teatterilähtöiset menetelmät eivät itsessään pelasta maailmaa. Soveltavan draaman ammattilaiset tuntuvat kuitenkin olevan sitä mieltä, että olemassa olevan prosessin tai opetussuunnitelman ohessa toteutettavana toimintana ne voivat saada epäkohtia näkyviin ja näin ollen muutoksia aikaan. Yhteinen mielipide tuntui olevan, että draamatyöskentelyn tulisi olla johdonmukaista sekä jatkuvaa. Parhaimmillaan teatterilähtöiset menetelmät voivat auttaa osallistujaa ymmärtämään itseään ja ympäröivää maailmaa paremmin.

Johdannossa kerroinkin jo kiinnostuksestani löytää kiusaamisaiheen parissa työskennelleitä soveltavan draaman ammattilaisia. Halusin vastauksia kysymyksiin: Mitä menetelmiä he ovat projekteissaan käyttäneet? Ovatko menetelmät olleet toimivia? Miten niihin on reagoitu? Sain paljon vastauksia. Ennen kaikkea löysin tietoa toimivista menetelmistä ja mahdollisuuksia niiden yhdiste-

lemiseen. Kirjoittamisen aikana jäin usein kiinni käsitteellisiin ongelmiin. Jouduin jumiin eri menetelmien konventioihin ja niiden välisiin eroihin. Eija-Irmeli Lahtea haastatellessani ymmärsin, mitä olin etsinyt: Vapautusta konventioista. Eija-Irmelin sanat havahduttivat minut välitilastani: ”Siitä on jo sen verran aikaa, kun olen koulun penkillä istunut. Minulla ei ole tietoaakaan mitä nämä uudet käsitteet tarkoittavat. Olen varmasti tehnyt kaikkia niitä, mutta vailla tietoa, miksi niitä nimitetään.” Kyse ei ole siis siitä, että tehdään juuri tätä menetelmää näillä säännöillä. Ei edes tarvitse tietää, minkä nimistä menetelmää tässä nyt oikein toteutetaan. Tärkeämpää on olla läsnä ja kuunnella. Tulevan kollegani Tanja Huuskosen sanoin: ”Nuoret vain haluavat, että joku kuuntelee heitä.” Teatterilähtöiset menetelmät kuuntelevat. Ne eivät tarjoile vastauksia hopeavasilta, mutta ne voivat avata uusia näkökulmia. Ne voivat luoda keskustelua ja siivittää matkaa muutokseen.

Tämän opinnäytetyön myötä minulle selkeytyi teatterilähtöisten menetelmien vaikutusmahdollisuudet. Haastattelujen kautta sain oivalluksia erilaisten työtapojen käyttötavoista sekä innostusta astua ulkomaailmaan teatterilähtöisten menetelmien kanssa. Moni soveltavan teatterin ammattilainen tekee tälläkin hetkellä tärkeää projektia jossain yhteisössä, koska on tuntenut tarvetta vaikuttaa vallitsevaan epäkohtaan. Moni on toiminut, eikä pelkästään puhunut. Haluan kiittää haastattelemiani alan ammattilaisia suuresta avusta opinnäytetyössäni. Kiitoksia, että jaotte kokemuksianne ja näkökulmianne. Ennen kaikkea kiitos, että tunnette tarvetta toimia. Kiitos lähtee myös perhetukikeskuksen nuorille, jotka uskalsivat heittäytyä työpajoihin ja tätä kautta antaa minulle arvokasta kokemusta.

Mikä on sitten tulevaisuuden laita koulukiusaamisen suhteen? Uskon, ettei se lopu täysin koskaan. Henkilökohtaisesti koen kuitenkin, että koulujen tulisi käyttää toiminnallisia menetelmiä kiusaamisen ehkäisemisessä. Näin kiusaamisen synnyttämiä elinikäisiä arpia saataisiin mahdollisesti vähenemään. Olemme kuitenkin muuttuvan maailman haasteiden kynnyksellä. Nykyaikana kiusaaminen

kasvaa ja kukoistaa Internetin ja sosiaalisen median maailmassa. Voimme vain arvailla, mitä tapahtuu, kun kiusaaminen muuttuu meiltä näkymättömäksi.

LÄHTEET

Ei kiusata. Yhdistys. Viitattu 19.3.2014.

<http://www.eikiusata.fi/index.php/yhdistys>.

Frost, A. & Yarrow, R.1990. Improvisation In Drama. Hampshire, The Macmillan Press.

Hamarus, P. 2008. Koulukiusaaminen. Huomaa, puutu, ehkäise. Helsinki: Kirjapaja.

Harju, A. 1999. Tarinateatteri – playback theatre. Tarinateatteri Mielikuva. Vantaa: Tummavuoren kirjapaino Oy.

KiVa Koulu. 2013. Kiusaaminen koskettaa koko luokkaa. Viitattu 8.12.2013.

http://www.kivakoulu.fi/kiusaaminen_koskettaa_koko_luokkaa.

Mannerheimin lastensuojeluliitto. 2013. Kiusaamisen seuraukset. Viitattu

8.12.2013. <http://www.mll.fi/kasvattajille/kiusaamisen-ehkaiseminen/kiusaamisen-seuraukset/>.

Mannerheimin lastensuojeluliitto. 2013. Mitä kiusaaminen on? Viitattu

8.12.2013. <http://www.mll.fi/kasvattajille/kiusaamisen-ehkaiseminen/mita-kiusaaminen-on/>.

Mannerheimin lastensuojeluliitto. 2014. MLL edistää lapsiperheiden hyvinvointia. Viitattu 19.3.2014. <http://www.mll.fi/mll/>.

Mäntylä, N.; Kivelä, J.; Ollila, S. & Perttola, L. 2013. Pelastakaa koulukiusattu! Koulun vastuu, puuttumisen muodot ja ongelmat oikeudellisessa tarkastelussa. Kunnallisan kehittämissäätiön Tutkimusjulkaisu-sarjan julkaisu nro 70. Sastamala: Vammalan Kirjapaino Oy.

Perusopetuslaki. 2003. 13.6.2003/477, 29 §.

Sovella taidetta. 2010. Prosessidraama. Viitattu 3.3.2014.
<http://www.sovellataidetta.fi/material/38>.

Suomen tarinateatteriverkkoyhdistys Ry. 2014. Tarinateatteri. Viitattu 14.3.2014. http://www.tarinateatteri.net/_mgxroot/page_10761.html.

Ventola, M.; Ranta-Ylitalo, M. & Ekoluoma, R. 2013. Osallistava teatteri sosio-kulttuurisessa palvelumuotoilussa. Centria Ammattikorkeakoulu. Kokkola: Suomen yliopistopaino Oy.

Ventola, M. & Renlund, M. 2005. Draamaa ja teatteria yhteisöissä. Helsingin Ammattikorkeakoulu Stadia. Helsinki: Yliopistopaino.